

DOI 10.4467/25439561KSR.20.002.13291

ANNA RAŻNY <https://orcid.org/0000-0003-0752-9647>

prof. em. Uniwersytetu Jagiellońskiego

Kraków

TRAKTAT WERSALSKI – PERSPEKTYWA CYWILIZACJI POKOJU

THE TREATY OF VERSAILLES – THE VISION OF THE CIVILIZATION OF PEACE

Streszczenie

Wypracowany na paryskiej konferencji pokojowej traktat wersalski zakończył oficjalnie I wojnę światową. Konferencja ta była pierwszą międzynarodową debatą poświęconą problemom pokoju. Uczestniczyło w niej dwadzieścia siedem zwycięskich państw, w tym kraje sprzymierzone i stowarzyszone. Pokonane Niemcy oraz Austria i Węgry, Turcja i Bułgaria nie zostały dopuszczone do obrad – przedstawiono im jedynie do podpisu oddzielne wersje traktatu. Na konferencję pokojową nie zaproszono również bolszewickiej Rosji, która 3 marca 1918 roku podpisała w Brześciu traktat pokojowy z Niemcami i Austrią, Węgrami oraz ich sprzymierzeńcami – Bułgarią i Turcją – łamiąc tym samym porozumienia sojusznicze ententy. Uczestnictwo w konferencji pokojowej uwarunkowane było bowiem nie tylko stosunkiem do prowadzących wojnę państw centralnych, ale również do norm moralnych, uznanych za obowiązujące w osiąganiu pokoju. Traktat był świadectwem nie tylko oczekiwań jego sygnatariuszy wobec pokonanych przeciwników, ale również ich aspiracji intelektualnych i etycznych, ukierunkowanych na pokojowe współistnienie. Ustanowił wiele nowych granic międzypaństwowych na mapie Europy oraz zaprowadził w jej przestrzeni nowy ład, nie tylko polityczny, ale również kulturowo-cywilizacyjny. Jego fundament stanowić miały wartości pokoju i sprawiedliwości. Istnieją zatem podstawy, aby tworzony na ich gruncie ład nazwać cywilizacją pokoju.

Abstract

The Treaty of Versailles, the details of which were ironed out at the Paris Peace Conference, officially brought to an end World War I. The Conference represented the first international debate on the problem of peace. Twenty-seven victorious nations participated. The defeated states of Germany, Austria, Hungary, Turkey and Bulgaria were not allowed to take part in the deliberations – their only role was to sign separate versions of the treaty put before them. Bolshevik Russia was also not invited to the peace conference. On March 3, 1918, the latter signed its own peace accord in Brest with Germany and Austria, Hungary and their allies – Bulgaria and Turkey – thus violating its commitments to the Entente. This was because attendance at the peace conference depended not only on the attitude of the participants to the warring central states, but also on the moral norms recognized as binding in achieving peace. The Treaty was a testament not only to the expectations of its signatories towards their defeated opponents, but also to their intellectual and ethical aspirations with regard to attaining peaceful coexistence. It established many new borders on the map of Europe and introduced a new order on the continent, one that was not only political in form, but also cultural and civilizational. Its foundations were to be built on the values of peace and justice. Therefore, there are grounds for describing the new order created on their basis as the civilization of peace.

Słowa kluczowe: traktat wersalski, umowa, cywilizacja, pokój, sprawiedliwość
Keywords: The Treaty of Versailles, agreement, civilization, peace, justice

1. Traktat wersalski jako konstytucja pokoju – przywileje, prawa i obowiązki jej sygnatariuszy

Traktat wersalski jako główna umowa wypracowana na paryskiej konferencji pokojowej zakończył oficjalnie I wojnę światową¹. Ta trwająca od 18 stycznia 1919 roku do 21 stycznia 1920 roku konferencja była nie tylko spotkaniem zwycięzców w Wielkiej Wojnie, ale również pierwszą międzynarodową debatą poświęconą problemom pokoju. Uczestnikami było dwadzieścia siedem zwycięskich państw, które wykluczyły z niej pokonanych przeciwników – Niemcy, Austrię, Węgry, Turcję i Bułgarię – przedstawiając im jedynie do podpisu oddzielne wersje traktatu. Na konferencję pokojową nie zaproszono również bolszewickiej Rosji, która 3 marca 1918

¹ Traktat wersalski: *Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi a Niemcami podpisany w Wersalu 28 czerwca 1919 r.*, Źródła internetowe: http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19200350200/O/D19200200_PL.pdf [dostęp: 11.01.2020]; https://pl.wikisource.org/wiki/Traktat_pokoju_miedzy_mocarstwami_sprzymierzonymi_skojarzonymi_a_Niemcami_podpisany_w_Wersalu_28_czerwca_1919_roku/17 [dostęp: 28.11.2020]. Przytoczone w tekście cytaty z traktatu wersalskiego pochodzą z tego źródła. Numery stron podano w nawiasach.

roku podpisała w Brześciu traktat pokojowy z Niemcami, Austrią i Węgrami oraz ich sprzymierzeńcami – Turcją i Bułgarią – łamiąc tym samym porozumienia sojusznicze ententy. Uczestnictwo w konferencji pokojowej uwarunkowane było bowiem nie tylko stosunkiem do prowadzących wojnę państw centralnych, ale również stosunkiem do norm moralnych, uznanych za obowiązujące w osiąganiu pokoju. Traktat – podpisany 28 czerwca 1919 roku przez państwa zwycięskie oraz z nimi sprzymierzone i stowarzyszone – z jednej strony, zaś z drugiej przez Niemcy – był świadectwem nie tylko oczekiwań jego zwycięskich sygnatariuszy wobec pokonanego przeciwnika, ale również ich aspiracji intelektualnych i etycznych, ukierunkowanych na pokojowe współistnienie. Wszedł w życie po złożeniu w Paryżu dokumentów ratyfikacyjnych 10 stycznia 1920 roku. Po podpisaniu traktatu przez Niemcy zostały zawarte kolejne porozumienia pokojowe: z Austrią 10 września 1919 roku w Saint-Germain-en-Laye, z Bułgarią 27 listopada 1919 roku w Neuilly-sur-Seine, z Węgrami 4 czerwca 1920 roku w Trianon, z Turcją 10 sierpnia 1920 roku w Sèvres. Rząd francuski został depozytariuszem podpisanych porozumień, które wkrótce zakwestionują Niemcy i obiorą kurs polityczny na rewanż oraz obalenie powersalskiego ładu.

Jako zapis historyczny i zarazem tekst kulturowy traktat nie ma jednolitego charakteru – składa się z dokumentu ratyfikacyjnego oraz szeregu aneksów obejmujących kwestie terytorialne, polityczne, prawne, gospodarcze, ekonomiczne, społeczne. Wszystkie jako całość tworzą cywilizacyjny paradygmat pokoju, stanowiący pod każdym względem zaprzeczenie realizowanego przez państwa trójprzymierza paradygmatu wojny, realizowanego w latach 1914-1918. Traktat ustanowił wiele nowych granic międzypaństwowych na mapie Europy oraz zaprowadził nowy ład w jej przestrzeni politycznej. Zatwierdził między innymi w art. 80. (dział VI) zaistnienie Austrii jako Republiki Austrii, w art. 81. (dział VII) suwerenność Czechosłowacji, zaś w art. 87. (dział VII) niezależność Polski. Nowa mapa Europy obejmowała także jej system wodny, w którym traktat określał jako międzynarodowe rzeki: Łabę od ujścia Wełtawy, Wełtawę do Pragi, Odrę od ujścia Opawy, Niemen od Grodna oraz Dunaj.

Ważnym osiągnięciem uczestników konferencji pokojowej było powołanie Ligi Narodów oraz stowarzyszonej z nią Międzynarodowej Organizacji Pracy, które określały normy polityczne, prawne i społeczne pokojowego współistnienia. Niezależnie od dalszych losów tych instytucji, samo ich zaistnienie uznać należy za przejaw pozytywnych dążeń kulturowo-cywilizacyjnych, wspomagających wskazane w traktacie prawa i obowiązki tych, którzy przyjęli je jako warunki realizacji „umowy narodów”. Służyła temu także narzucona w art. 43. traktatu demilitaryzacja Nadrenii, która zakazywała Niemcom posiadanie wojsk na terenie lewobrzeżnej Nadrenii oraz w biegnącym wzdłuż prawego brzegu Renu pasie 50 kilometrów.

Niemcom nakazano także zmniejszenie liczebności armii do 100 tysięcy żołnierzy, zniesienie powszechnego obowiązku służby wojskowej, wycofanie z wyposażenia armii czołgów i samolotów bojowych. Plan demilitaryzacji Niemiec obejmował także zakaz posiadania czołgów i samolotów bojowych oraz redukcję wyposażenia marynarki wojennej do 6 pancerników, 6 lekkich krążowników, 12 kontrtorpedowców i 12 torpedowców. Traktat zakazywał Niemcom także posiadania okrętów podwodnych i lotnictwa morskiego. Redukował personel marynarki do 15 tysięcy członków, określał także okres wymiany okrętów od 15 do 20 lat od momentu zwodowania. Nakazywał zniszczenie fortyfikacji zachodnich, a na pozostałych granicach zakazywał budowę nowych.

Wymienione szczegółowo decyzje są ważnym świadectwem tego, iż ideowo-polityczne i aksjologiczne założenia konferencji pokojowej miały także czysto pragmatyczny charakter, gwarantujący zobowiązania Niemiec do uznawania suwerenności Austrii oraz niepodległości Czechosłowacji i Polski.

Uczestnicy konferencji pokojowej zakładali nade wszystko, że wypracowana podczas niej „umowa narodów” zapewni nie tylko zawarcie pokoju po Wielkiej Wojnie, ale również umożliwi pokojowe rozstrzygnięcie przyszłych konfliktów. Jak pisze Antoni Czubiński w *Słowie wstępnym* do tomu *Traktat wersalski z perspektywy 70 lat*:

„Zakładano, że system wersalski stworzy po I wojnie światowej w Europie i świecie system pokoju na dłuższy okres. Miał on gwarantować, że wszelkie spory, jakie miały ewentualnie powstawać, będą rozstrzygane na drodze pokojowej, w drodze porozumień, rokowań pokojowych”².

Wieloaspektowe znaczenie pokojowego wymiaru traktatu podkreślane jest przez wszystkich jego badaczy, niezależnie od prezentowanej przez nich dyscypliny naukowej. Stanowił on bowiem swego rodzaju konstytucję pokojową, która stała się koniecznością wobec tragicznego bilansu wojny. W tym pierwszym „nowoczesnym” światowym konflikcie straty ludzkie osiągnęły apokaliptyczny wymiar. W wojnie wzięło udział łącznie po stronie ententy i trójprzymierza ponad 66 milionów żołnierzy, z których zginęło ponad 8,5 miliona, 7 milionów zostało kalekami. To była najkrwawsza

² A. Czubiński, *Słowo wstępne*, [w:] *Traktat wersalski z perspektywy 70 lat*, red. V. Sobczak, P. Czajkowski, Warszawa, Instytut Zachodni im. Wojciechowskiego w Poznaniu, Stowarzyszenie PAX. Ośrodek Spraw Międzynarodowych, 1989, s. 8. Zob. także: A. Bartnicki, *Traktat wersalski: narodziny systemu wersalsko-waszynngtońskiego*, Warszawa, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych 1967, s. 23; W. Balcerak, *Powstanie państw narodowych w Europie Środkowo-wschodniej*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974, ss. 68-132.

wojna w historii, o czym zadecydowała między innymi ludobójcza nowoczesna technologia i eksperymenty taktyczne kadry przywódczej walczących stron, co osiągnęło apogeum w walkach pod Verdun i nad rzeką Sommą. Po raz pierwszy na niespotykaną skalę zdziiesiątkowana została ludność cywilna – w wyniku działań wojennych, a także głodu i chorób życie straciło ponad 5 milionów cywilów. To był wstrząs nie tylko polityczny, społeczny, gospodarczy, ale również cywilizacyjny i moralny. Jak pisze Marian Zgórniak:

„Pierwsza wojna światowa wstrząsnęła dotychczasową strukturą i porządkiem Europy, a nawet całego świata, spowodowała głębokie przeobrażenia polityczne i ustrojowe na znacznych obszarach globu, dla wielu krajów, zwłaszcza gospodarczo rozwiniętych, zakończyła długo później wspomnianą *belle époque* przeszło 40-letniego pokoju, postępu oraz wzrastającego dobrobytu. Największa z dotychczasowych wojen, która przezwala życie blisko 10 milionów żołnierzy oraz trudnej do ustalenia liczby ludności cywilnej, zmarłej na skutek działań wojennych, głodu i epidemii, zaostrzyła narastające od dziesięcioleci konflikty klasowe i narodowe, doprowadziła do obalenia trzech, związanych niegdyś ze sobą „świętym przymierzem”, a obecnie skłóconych starych dynastii Habsburgów, Hohenzollernów i Romanowów. Pośrednim i bezpośrednim skutkiem wojny było też zwycięstwo bolszewickiej rewolucji i powstanie pierwszego w świecie państwa socjalistycznego na obszarach byłego carskiego imperium”³.

Liczba ofiar Wielkiej Wojny zmusza każdego jej badacza do wyjątkowo pesymistycznej konstatacji, iż postęp techniczny końca XIX i początku XX wieku był jedną z ważniejszych przyczyn tak tragicznego jej bilansu. Takie wynalazki jak karabin maszynowy, gazy bojowe, czołgi, samoloty nie tylko zmieniły sposób prowadzenia wojny, ale również zwielokrotniły możliwości zabijania przeciwnika nie tylko w formacjach wojskowych, ale również w szeregach ludności cywilnej. Tym bardziej zrozumiała wydaje się koncepcja odpowiedzialności Niemiec i ich sprzymierzeńców za wojnę oraz idea zadośćuczynienia państwom i narodom w niej poszkodowanym.

2. Sprawiedliwość i zadośćuczynienie gwarancją pokoju

Traktat ma charakter wybitnie podmiotowy – operuje nazwami własnymi państw i narodów, ocenia i wartościuje ich rolę w wojnie, określa wyrządzone krzywdy i formy ich zadośćuczynienia. Podmiotowość sygnatariuszy – także pokonanych

³ M. Zgórniak, *1914-1918. Studia i szkice z dziejów I wojny światowej*, Kraków 1987, Wydawnictwo Literackie, ss. 5-6.

w wojnie – sprawia, że przywoływane w traktacie jako fundamentalne wartości pokoju i sprawiedliwości mogą być zrealizowane. Każda bowiem wartość – również ta określana na gruncie aksjologii jako negatywna – może być urzeczywistniona przez świadomy jej znaczenia podmiot. Podmiotowość sygnatariuszy jest wskazana już w samym tytule tekstu, który w tłumaczeniu polskim z 1919 roku brzmi: *Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi a Niemcami podpisany w Wersalu 28 czerwca 1919 r.*

Traktat ma charakter umowy, zawartej między uczestnikami konferencji pokojowej w Paryżu, zakładającej pokojowy ład w Europie. Dlatego centralnym pojęciem jej tekstu jest i zarazem słowem-kluczem jest **pokój**. Z kolei ze względu na prawne, polityczne i moralne znaczenie tej umowy można ją określić również mianem konstytucji dla pokoju. Pojęcie pokoju jako idea oraz wartość nadrzędna traktatu generuje z kolei ideę „Związku Narodów”, pozwalając na określenie traktatu w jego części I jako „Umowę Związku Narodów”⁴. Generuje także zarówno prawa, jak i obowiązki poszczególnych podmiotów Związku, wymienionych w części *Warunki pokoju*:

„STANY ZJEDNOCZONE AMERYKI PÓŁNOCNEJ, IMPERJUM W. BRYTANII, FRANCJA, WŁOCHY i JAPONIA,

Mocarstwa, oznaczone w tym Traktacie jako Główne Mocarstwa sprzymierzone i stowarzyszone,

BELGJA, BOLIWIJA, BRAZYLJA, CHINY, KUBA, EKWATOR, GRECJA, GWATEMALA, HAITI, HEDŽAS, HONDURAS, LIBERJA, NIKARAGUA, PANAMA, PERU, POLSKA, PORTUGALJA, RUMUNJA, PAŃSTWO SERBSKO-KROACKO-SŁOWEŃSKIE, SYJAM, CZECHO-SŁOWACJA i URUGWAJ,

należące wraz z Głównymi Mocarstwami wyżej wymienionymi do Mocarstw sprzymierzonych i stowarzyszonych,

z jednej strony;

i NIEMCY

z drugiej strony” (s. 2).

Już na pierwszy rzut oka widać, że państwa – tworzące na fundamencie zawartego traktatu pokojowego Związek Narodów – reprezentują różne obszary cywilizacyjne i różne systemy wartości, zarówno politycznych i kulturowych, jak i moralnych. Tym, co je łączy jest wyrażona jasno idea pokoju i towarzysząca jej zasada sprawiedliwości. Istnieją zatem podstawy, aby tworzony na ich gruncie w Europie i świecie nowy ład nazwać umownie cywilizacją pokoju. Gdy bowiem przywołamy znany z definicji cywilizacji Feliksa Konecznego *quinquax* (pięciomian, na który

⁴ *Traktat pokoju między mocarstwami...*, op.cit., s. 9.

składają się: prawda, dobro, piękno zdrowie i dobrobyt), okazuje się, że ich realizacja w relacjach społecznych możliwa jest wyłącznie na gruncie pokoju. Sprzężenie w traktacie wartości pokoju z wartością sprawiedliwości wskazuje na jego źródło: Europę i budujące jej wielkość cywilizacyjną chrześcijańskie wartości moralne⁵.

We wstępie do traktatu wartość pokoju została nie tylko przeciwstawiona wojnie, ale nade wszystko w duchu tomistycznym rozbudowana i przeniesiona z wymiaru osobowego na relacje między narodami i państwami. Czytamy więc:

„Wobec tego, że na prośbę Cesarskiego Rządu Niemieckiego Główne Mocarstwa sprzymierzone i stowarzyszone przyznały Niemcom zawieszenie broni 11 listopada 1918 r., aby można było przystąpić do zawarcia z nimi Traktatu Pokoju.

Wobec tego, że Mocarstwa sprzymierzone i stowarzyszone również życzą sobie, by wojna, w którą zostały kolejno pośrednio lub bezpośrednio wciągnięte, i która bierze początek w wypowiedzeniu wojny, przesłanem 28 lipca 1914 r. przez Austro-Węgry — Serbji, w wypowiedzeniach wojny, przesłanych przez Niemcy 1 sierpnia — Rosji i 3 sierpnia 1914 r. — Francji, oraz w inwazji Belgji, ustąpiła miejsce stałemu, sprawiedliwemu i trwałemu Pokojowi” (s. 2).

Idea pokoju zbudowanego na zasadzie sprawiedliwości – którą nakazuje realizować traktat – ma tomistyczną genezę. Jej nierozzerwalność z tą zasadą określił jako pierwszy św. Augustyn w dziele *De civitate Dei*⁶, natomiast rozbudował św. Tomasz z Akwinu – między innymi w pracach: *Traktat o człowieku*⁷, *Traktat o cnotach*⁸. Gdy mówimy o tomistycznej proveniencji idei pokoju w traktacie, mamy na myśli również jej augustyńską genezę. Święty Tomasz przejął bowiem od myśliciela z Tagasty pojęcie pokoju jako zgody (*concordia*), porządku (*ordo*), spokoju (*tranquillitas*). Jak podkreślają badacze myśli Augustyna, pokój jako najwyższe dobro człowieka jest celem państwa zarówno ziemskiego jak i Bożego⁹. Augustyn wyróżnił dziesięć jego

⁵ Por. F. Koneczny, *O ład w historii*, Kraków, Krzeszowice, „Ostoja”, 2003, ss. 12-63; F. Koneczny, *O wielości cywilizacji*, Warszawa, Capital, 2015, ss. 343-352.

⁶ Święty Augustyn, *Państwo Boże*, tłum. W. Kubicki, Kęty, Wydawnictwo Antyk – Marek Derewiecki, 2002.

⁷ Święty Tomasz z Akwinu, *Traktat o człowieku – Summa teologii I*, 75-89, tłum., oprac. S. Świeżawski, Kęty, Wydawnictwo Antyk – Marek Derewiecki, 2000.

⁸ Święty Tomasz z Akwinu, *Traktat o cnotach. Summa teologii I-II*, 49-67, tłum., oprac. W. Galewicz, Kęty, Wydawnictwo Antyk – Marek Derewiecki, 2006.

⁹ Zob. m.in.: W. Kornatowski, *Spoleczno-polityczna myśl św. Augustyna*, Warszawa, Instytut Wydawniczy „PAX”, 1965, s. 308; J. Salij, *Rozmowy ze świętym Augustynem*, Poznań, Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów „W drodze”, 2006, s. 248; S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg w nauce św. Augustyna*, Lublin, Wydawnictwo KUL, 1987, s. 352; S. Kowalczyk, *Z refleksji nad człowiekiem: człowiek, społeczność, wartość*, Lublin, Wydawnictwo Naukowe Towarzystwa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1995, ss. 253-274; S. Kowalczyk, *Podstawy światopoglądu chrześcijańskiego*, Wrocław, TUM, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, 1995, s. 454.

form, z których pięć realizuje się w życiu pojedynczych ludzi, pozostałe pięć – w ich życiu społecznym. W obu przypadkach pokój jawi się jako wartość naczelną życia ludzkiego – kształtująca więź pojedynczej osoby nie tylko ze wspólnotą, ale również z Bogiem. Wartość ta wnosi w życie człowieka i społeczności zgodę, porządek i spokój. Rugują one chaos i anarchię, zagrażające naturze pokoju. Tomasz rozwinął augustyńską koncepcję pokoju, podkreślając występujące w poszczególnych formach pokoju relacje między metafizycznie zdeterminowaną wartością pokoju a wypływającą z niej ideą pokoju, która reguluje życie zarówno indywidualne, jak i całych wspólnot narodowych i ich państw. Tomasz wyróżnił ściśle powiązane z sobą dwa wymiary pokoju – wertykalny, wskazujący na Boga jako jego dawcę i horyzontalny, który urzeczywistnia się jako zgoda, porządek i spokój w relacjach międzyludzkich, zaś we wspólnocie umożliwia osiągnięcie dobra wspólnego¹⁰.

W kontekście tomistycznej koncepcji pokoju traktat wersalski jest nie tylko prawnym ujęciem sposobów osiągnięcia wymienionych wartości w relacjach między państwowych, ale również osiągnięcia w ich ramach dobra wspólnego. Jak podkreśla Stanisław Kowalczyk, kategoria dobra wspólnego jako rezultatu pokoju, a jednocześnie jego determinanty zajmują w myśli św. Tomasza wyjątkową pozycję:

„Kategoria dobra wspólnego była częstym przedmiotem rozważań średniowiecznego myśliciela, gdyż ponad trzysta razy używał on terminu *'bonum commune'*. Dobro wspólne jest tworzywem społecznego pokoju i zarazem jego elementem składowym. Idea dobra wspólnego zazębia się z ideą sprawiedliwości, która wymaga niejednokrotnie podporządkowania indywidualnych interesów dobru społeczności. Pokój państwa jest dobrem samym w sobie, dlatego nie należy go naruszać – z wyjątkiem sytuacji ekstremalnych. Pokój to dobro wspólne członków każdej społeczności, równocześnie zaś – ich dzieło.

Dobro wspólne, jako źródło jedności i społecznego pokoju, nie może ograniczać się do wartości ekonomicznych. Elementem składowym takiego dobra powinny być także wartości wyższe, w tym poznawcze (prawda) oraz moralne (dobro). Tylko aktywizacja takich wartości owocuje pokojem”¹¹.

Traktat wersalski jawi się zatem jako przewodnik na drodze pokonywania skutków wojennego kataklizmu i osiągnięcia dobra wspólnego w powojennych okolicznościach. Świadczą o tym z jednej strony odszkodowania wojenne, jakimi w traktacie obciążono Niemcy, z drugiej powstanie nowych państw czy odzyskanie suwerenności przez Polskę. W wymiarze międzynarodowym było to optymalne dobro wspólne.

¹⁰ Takie aksjologiczne aspekty pokoju horyzontalnego podkreśla w myśli św. Tomasza Stanisław Kowalczyk w szóstym rozdziale swej książki *Z refleksji nad człowiekiem...*, op. cit., ss. 275-294.

¹¹ Ibidem, s. 282.

Stało się ono faktem również – czy nade wszystko – dzięki zasadzie sprawiedliwości, która w tomistycznym ujęciu pokoju jest jego warunkiem. Dzięki zasadzie sprawiedliwości oraz generowanej przez nią zasadzie solidaryzmu jako jednego z wyznaczników cywilizacji chrześcijańskiej Polska nie tylko odzyskuje niepodległość, ale uczestniczy także – na równi z innymi państwami w ustanawianiu pokoju po I wojnie światowej.

Kategoria sprawiedliwości jest w traktacie wersalskim filarem pokoju, gdyż dzięki niej zostało oddane narodom i państwom to, co im się należało. Dokument jest w tym wypadku ilustracją kategorii sprawiedliwości w wykładni św. Tomasza. Warto w tym miejscu przytoczyć krótkie jej ujęcie zaprezentowane przez S. Kowalczyka:

„Analiza powiązań pomiędzy pokojem a sprawiedliwością wymaga choćby skrótego wyjaśnienia ostatniej kategorii. Św. Tomasz nazywa sprawiedliwość taką ‘sprawnością, dzięki której ktoś stałą i wiekuistą wolą oddaje każdemu to, co się jemu należy. Wzmianka o ‘wiekuistej woli’ odnosi się do absolutnego dobra i związanych z nim etycznych norm, a nie człowieka i jego władzy woli. Ten opis sprawiedliwości lokalizuje ją w kontekście podstawowych moralnych sprawności człowieka, zwanych cnotami kardynalnymi. Przedmiotem sprawiedliwości jest ‘to, co się każdemu należy’ (*suum cuique*), co implikuje obiektywny, trwały porządek moralno-prawny. Normatywny profil sprawiedliwości winien mieć swój odpowiednik jurydyczny. Podmiotem sprawiedliwości jest człowiek jako osoba, ściślej zaś mówiąc – jego wola (a nie władza poznawcza – intelekt)”¹².

W kontekście takiej wykładni pokoju zaistniał traktat wersalski. Odzwierciedla on dążenie do owego trwałego porządku moralno-prawnego, o którym jest powyżej mowa. Jego fundamentem jest normatywny profil sprawiedliwości, dla której traktat jest prawnym instrumentem. Państwa, które podpisywały traktat, działały – jak czytamy we wstępie – w tym kierunku, aby nie tylko wojna ustąpiła stałemu pokojowi. Pragną również, aby jego trwałość zapewniała sprawiedliwość, której świadectwem mają być nade wszystko umowy wersalskie dotyczące państw sukcesyjnych i wytyczenia ich granic, czyli oddania tego, co im się należy. Powstaje pytanie: kto zatem czyni pokój: zwycięzcy, którzy określają to, komu i co się należy, czy również ci, którzy otrzymują to, co im się należy? Zgodnie z Tomaszową tradycją pokój czynią i jedni i drudzy. W tej wykładni człowiek – a więc także wspólnoty, które tworzy – nie może być przedmiotem, jest zawsze podmiotem. Staje się nim, przyjmując, co mu się należy i podtrzymując trwanie daru – w tym przykładzie – trwanie granic odrodzonego państwa. Tradycja Tomaszowa uczy, iż sprawiedliwość nie tylko zapewnia

¹² Ibidem, s. 283.

pokój, ale również porządkuje relacje międzyosobowe i społeczne. Uczy, iż trwały pokój wyklucza niesprawiedliwość jako zasadę relacji społecznych i międzynarodowych, jest – jak głosił św. Tomasz – owocem sprawiedliwości, *opus iustitiae pax*.

Traktat wersalski przekuwa zasadę sprawiedliwości na inne jej aksjologiczne zabezpieczenia. Należą do nich – oprócz prawa międzynarodowego – odpowiedzialność i honor. We wstępie do części I. *Umowa Związku Narodów* czytamy:

„WYSOKIE UKŁADAJĄCE SIĘ STRONY

Zważywszy, że w celu rozwoju współdziałania narodów oraz zapewnienia im pokoju i bezpieczeństwa ważnym jest

przyjąć pewne zobowiązania nie uciekania się do wojny,

utrzymywać jawne stosunki międzynarodowe, oparte na sprawiedliwości i honorze,

zachowywać ściśle przepisy prawa międzynarodowego, uznane odtąd za prawidłowo postępowania Rządów,

przestrzegać sprawiedliwości i skrupulatnie szanować wszelkie zobowiązania Traktatowe w stosunkach wzajemnych między zorganizowanymi narodami,

Przyjmując niniejszą Umowę, która ustanawia Związek Narodów” (s. 9).

Występujące w cytowanym tekście pojęcia i wartości, które towarzyszą idei sprawiedliwości pochodzą z różnych poziomów aksjologicznych. Wszystkie ukierunkowane są na pokój. I w tym wypadku jest pewna zbieżność z polem aksjologicznym *Sumy teologicznej*. Tomasz powiązał bowiem ideę pokoju nie tylko z wartością sprawiedliwości, ale również chrześcijańskiej miłości, wolności i prawdy. Z nich też wypływa szczególnie ważna dla przyszłej historii świata idea ograniczenia zbrojeń, o czym mówi artykuł 8. w części I:

„Członkowie Związku uznają, że utrzymanie pokoju wymaga ograniczenia zbrojeń narodowych do minimum, dającego się pogodzić z bezpieczeństwem narodowym, oraz z przymusowym przeprowadzaniem zobowiązań międzynarodowych przez wspólne działanie. Uwzględniając geograficzne położenie i specjalne warunki każdego Państwa, Rada opracuje plany tego ograniczenia dla przedłożenia poszczególnym Rządom do rozważenia i decyzji.

Plany te będą poddawane ponownemu rozważeniu i, w razie potrzeby, rewizji przynajmniej co lat dziesięć.

Ustalone w ten sposób i przyjęte przez poszczególne Rządy granice zbrojeń nie będą mogły być przekroczone bez zgody Rady.

Zważywszy, że fabrykacja prywatna amunicji i materiału wojennego nasuwa poważne zarzuty, Członkowie Związku polecają Radzie, aby obmyśliła środki, jak uniknąć szkodliwych tej fabrykacji skutków, uwzględniając potrzeby Członków Związku, którzy sami nie mogą wytwarzać amunicji i materiału wojennego, niezbędnych do ich własnego bezpieczeństwa.

Członkowie Związku zobowiązują się udzielać sobie nawzajem szczerych i zupełnych wiadomości, dotyczących stopy swych zbrojeń, programów wojskowych, morskich i lotniczych oraz stanu tych gałęzi przemysłu, które mogą być przystosowane do celów wojennych” (s. 11).

Idei sprawiedliwości gwarantującej trwanie pokoju służyć miał nowy podział Europy, w wyniku którego państwa sukcesyjne otrzymały to, co im się należało, a co musiało przynieść straty terytorialne Niemiec i państw z nimi sprzymierzonych. Trwaniu pokoju służyć miały również sankcje ekonomiczne, nałożone na Niemcy w postaci reparacji wojennych. Na konferencji pokojowej zdecydowano, że po raz pierwszy będzie wypłacona przez państwo, które wojnę wywołało – i prowadziło jako bezalternatywny sposób rozwiązania konfliktów międzypaństwowych – rekompensata na rzecz tych, które poniosły straty w wyniku działań wojennych. Ich wysokość – obliczona przez zamykającą swoją pracę w maju 1921 roku Komisję Odszkodowań – wynosiła 132 miliardy marek w złocie (33 miliardy dolarów), wypłacanych przez 50 lat. Niemcy protestowały przeciwko rekompensatom, ale ostatecznie skończyły ich wypłatę w 2010 roku – dzięki przeforsowanej przez USA redukcji ich wysokości.

Mimo iż Niemcy podpisały traktat wersalski, od początku kwestionowały jego postanowienia jako krzywdzące i niewykonalne. Do rozpadu systemu wersalskiego w latach 30. przyczyniły się między innymi Stany Zjednoczone, wycofując się z Ligi Narodów, a także ZSRR, który zawarł z Niemcami w Rapallo układ o współpracy wojskowej i politycznej. W samych Niemczech zwyciężył kierunek polityczny narzucony przez NSDAP, który zrodził się na bazie protestu przeciwko traktatowi wersalskiemu i jako taki wyniósł Hitlera do władzy. Oprócz NSDAP wszystkie partie polityczne ówczesnych Niemiec domagały się rewizji ich granicy z Polską i Czechosłowacją. Niebezpiecznym wydarzeniem w kwestionowaniu zaistniałego ładu w Europie było odrzucenie przez Niemcy w marcu 1936 roku postanowienia traktatu wersalskiego o demilitaryzacji Nadrenii. Natomiast ostatecznym krokiem na drodze odrzucenia zatwierdzonych w traktacie granic międzypaństwowych w Europie było zawarcie przez Niemcy, Włochy, Francję i Wielką Brytanię układu monachijskiego (29-30 września 1938 r.), który dokonał rewizji granic niemiecko-czechosłowackich i zatwierdził przyłączenie części terytorium Czechosłowacji do Niemiec. Kilka miesięcy wcześniej dokonano równie groźnej dla Europy zmiany granic, jaką był *Anschluss* Austrii, dokonany na podstawie wątpliwego prawnie plebiscytu (12 marca 1938 r) w obu państwach. Plebiscyt został przeprowadzony wbrew postanowieniom traktatu wersalskiego – bez zgody jego sygnatariuszy. Niestety, to plebiscytowe przyłączenie Austrii do Niemiec zostało uznane przez czołowych uczestników paryskiej konferencji pokojowej – Francję i Wielką Brytanię.

Zarówno *Anschluss* Austrii, jak i układ monachijski otwierały Europę na cywilizację wojny, do której parły Niemcy. Do wybuchu drugiej wojny światowej doszło nade wszystko dlatego, że w latach trzydziestych ubiegłego wieku została odrzucona cywilizacja pokoju nie tylko w wymiarze politycznym i społecznym, ale również kulturowym. Konferencje, które kończyły tę wojnę – teherańska, jałtańska i poczdamska – były zaprzeczeniem paryskiej konferencji pokojowej. Były to spotkania tzw. wielkiej trójki – przywódców koalicji antyhitlerowskiej – Józefa Stalina, Winstona Churchilla oraz Franklina Roosevelta, którzy zdecydowali o losach świata po zwycięstwie nad hitlerowskimi Niemcami. Na konferencjach wielkiej trójki zapadły decyzje o losach dziesiątek narodów bez udziału ich przedstawicieli, wykluczające zarazem zasadę sprawiedliwości i solidaryzmu z powojennego ładu światowego.

Konferencje wielkiej trójki nie były otwarciem na cywilizację pokoju. Przeciwnie, były zacznem nowej, pojałtańskiej epoki, w której samo pojęcie pokoju zostało ośmieszona i zakwestionowane na rzecz idei bezpieczeństwa. Idei, która jest zaledwie substytutem pokoju, a co ważniejsze jest pojęciem pozwalającym na odrzucenie wypracowanej przez chrześcijaństwo filozofii pokoju.

Literatura

- Balcerak W., *Powstanie państw narodowych w Europie Środkowo-wschodniej*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974, 501 ss.
- Bartnicki A., *Traktat wersalski: narodziny systemu wersalsko-waszyngtońskiego*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1967, 141 ss.
- Czubiński A., *Słowo wstępne*, [w:] *Traktat wersalski z perspektywy 70 lat*, red. V. Sobczak, P. Czajkowski, Warszawa, Instytut Zachodni im. Wojciechowskiego w Poznaniu, Stowarzyszenie PAX. Ośrodek Spraw Międzynarodowych, 1989, 170 ss.
- Koneczny F., *O ład w historii*, Krzeszowice, „Ostoja”, 2003, 168 ss.
- Koneczny F., *O wielości cywilizacji*, Warszawa, Capital, 2015, 411 ss.
- Kornatowski W., *Spoleczno-polityczna myśl św. Augustyna*, Warszawa, Instytut Wydawniczy „PAX”, 1965, 308 ss.
- Kowalczyk S., *Człowiek i Bóg w nauce św. Augustyna*, Lublin, Wydawnictwo KUL, 2007, 352 ss.
- Kowalczyk S., *Podstawy światopoglądu chrześcijańskiego*, Wrocław, Tum, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, 1995, 454 ss.
- Kowalczyk S., *Z refleksji nad człowiekiem: człowiek, społeczność, wartość*, Lublin, Wydawnictwo Naukowe Towarzystwa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1995, 309 ss.

- Salij J., *Rozmowy ze świętym Augustynem*, Poznań, Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów „W drodze”, 1985, 248 ss.
- Święty Augustyn, *Państwo Boże*, tłum. W. Kubicki, Kęty, Wydawnictwo Antyk – Marek Derewiecki, 2002, 967 ss.
- Święty Tomasz z Akwinu, *Traktat o człowieku – Summa teologii I*, 75-89, tłum., oprac. S. Świeżawski, Kęty, Wydawnictwo Antyk – Marek Derewiecki, 2000, 768 ss.
- Święty Tomasz z Akwinu, *Traktat o cnotach: summa teologii I-II*, 49-67, tłum., oprac. W. Galewicz, Kęty, Wydawnictwo Antyk – Marek Derewiecki, 2006, 397 ss.
- Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi a Niemcami podpisany w Wersalu 28 czerwca 1919 r.*, Warszawa, Biuro Prac Kongresowych, 1919, 230ss., http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19200350200/O/D19200200_PL.pdf; <http://dlibra.umcs.lublin.pl/Content/24756/C8292.pdf> [dostęp: 07.11.2020].
- Zgórniak M., *1914-1918. Studia i szkice z dziejów I wojny światowej*, Kraków 1987, Wydawnictwo Literackie, 304 ss.

References

- Balcerak W., *Powstanie państw narodowych w Europie Środkowo-wschodniej* [The Rise of Nation States in Central and Eastern Europe], Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974, 501 pp.
- Bartnicki A., *Traktat wersalski: narodziny systemu wersalsko-waszyngtońskiego* [The Treaty of Versailles: the Birth of the Versailles-Washington System], Warszawa, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1967, 141 pp.
- Czubiński A., *Słowo wstępne* [Foreword], [in:] W. Sobczak, P. Czajkowski (Eds.), *Traktat wersalski z perspektywy 70 lat* [The Treaty of Versailles After Seventy Years], Warszawa 1989, 170 pp.
- Koneczny F., *O ład w historii* [On Order in History], Krzeszowice, „Ostoja”, 2003, 168 pp.
- Koneczny F., *O wielości cywilizacji* [On the Plurality of Civilizations], Warszawa, Capital, 2015, 411 pp.
- Kornatowski W., *Spoleczno-polityczna myśl św. Augustyna* [St. Augustine's Social-political Thought], Warszawa, Instytut Wydawniczy „PAX”, 1965, 308 pp.
- Kowalczyk S., *Człowiek i Bóg w nauce św. Augustyna* [Man and God in St. Augustine's Teachings], Lublin, Wydawnictwo KUL, 2007, 352 pp.
- Kowalczyk S., *Podstawy światopoglądu chrześcijańskiego* [Foundations of the Christian Worldview], Wrocław, Tum, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, 1995, 454 pp.

- Kowalczyk S., *Z refleksji nad człowiekiem: człowiek, społeczność, wartość* [Reflections on Man. Man, Community, Value], Lublin, Wydawnictwo Naukowe Towarzystwa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1995, 309 pp.
- Salij J., *Rozmowy ze świętym Augustynem* [Talking to St. Augustine], Poznań, Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów „W drodze”, 1985, 243 pp.
- Święty Augustyn, *Państwo Boże* [City of God], trans. W. Kubicki, Kęty, Wydawnictwo Antyk – Marek Derewiecki, 2002, 967 pp.
- Święty Tomasz z Akwinu, *Traktat o człowieku – Summa teologii I*, 75-89 [Treatise on Man], trans., Ed. S. Świeżawski, Kęty, Wydawnictwo Antyk – Marek Derewiecki, 2000, 768 pp.
- Święty Tomasz z Akwinu, *Traktat o cnotach: summa teologii I-II*, 49-67 [Treatise on the Virtues], trans., Ed. W. Galewicz, Kęty, Wydawnictwo Antyk – Marek Derewiecki, 2006, 307 pp.
- Treaty of Versailles: *Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi a Niemcami podpisany w Wersalu 28 czerwca 1919 r.*, Warszawa, Biuro Prac Kongresowych, 1919, 230 pp. Available at: http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19200350200/O/D19200200_PL.pdf; http://pl.wikisource.org/wiki/Traktat_pokoju_między_mocarstwami_sprzymierzonymi_i_skojarzonymi_a_Niemcami_podpisany_w_Wersalu_28_czerwca_1919_roku/17 [accessed: 28.11.2020].
- Zgórniak M., *1914-1918. Studia i szkice z dziejów I wojny światowej* [Studies and Sketches From the History of the First World War], Kraków 1987, Wydawnictwo Literackie, 304 pp.